

Procesi i privatizimit në Republikën e Kosovës

Bajram FEJZULLAHU¹

Abstrakt: *Ndër ngjarjet më të rëndësishme të shekullit të kaluar, në vendet e ish-blokut socialist dhe shtetet që u formuar nga rënia e atij sistemi, është procesi i transformimit dhe tranzicionit të sistemit socio-ekonomik dhe politik. Ky proces i pashmangshëm, varësisht nga vendet, diku ndodhi “në mënyrë paqësore”, por ka pasur raste që u ndërmorën metoda radikale, madje edhe luftëra. Në dallim nga vendet e Evropës Qendrore dhe Jug- Lindore, të cilat kanë zgjedhur procesin e transformimit dhe tranzicionit me metoda të arsyeshme në bazë të marrëveshjes, në vendet e ish-Jugosllavisë ky proces (me përjashtim të Malit të Zi dhe Maqedonisë) u përcoll edhe me luftë. Prandaj, deri në ditët e sotme, edhe pse ka kaluar një periudhë kohore mbi 20 vite, nuk mund të flitet për stabilitet të këtyre vendeve. Para Kosovës (më vonë Republika e Kosovës), për të mundur që t’i bashkëngjitej këtyre ndryshimeve, ishte edhe një pengesë më tepër. Procesit të tranzicionit i parapriu procesi i transformimit (sipas një renditje logjike të proceseve), e pastaj, erdhi në shprehje formimi i shtetit, proces i cili i mungonte Kosovës. Megjithatë, procesi që nga fillimi ishte i kundërt me atë që duhej të ishte. Procesi i privatizimit të Ndërmarrjeve Shoqërore përmes UNMIK (Misioni i Përkohshëm i Kombeve të Bashkuara në Kosovë) i parapriu formimit të shtetit. Metodat burokratike të UNMIK–ut kontribuuan në humbje të kohës dhe ngadalësuan rimëkëmbjen ekonomike të vendit. UNMIK–u zgjodhi metodën e transformimit të pronës shoqërore të Kosovës, si parakusht i tranzicionit të përgjithshëm dhe sistemit politik, i cili më vonë do të jetë një nga elementet kryesore dhe do të shërbejë për të shpallur pavarësinë e Republikës së Kosovës. Do të mbetet çështje teorike dhe pyetja për shqyrtim se “a ishte më e dobishme dhe më ekonomike që, së pari, të ndodhte procesi i transformimit dhe shpallja e pavarësisë dhe, më pas, transformimi i pronës”. Kosova për shumë arsye është rast sui generis.*

¹ Doktorant në Universitetin Europian të Tiranës

Ngjashëm është edhe me procesin e privatizimit të Ndërmarrjeve Shoqërore (ndërsa ky proces ende nuk ka filluar për pronën publike-shtetërore).

Fjalë kyç: *Prona, Privatizimi, Transformimi, Tranzicioni, Kosova*

Abstract: *Among the most important events of the last century in the countries of the former socialistic block and states which formed from the fall of that system is the process of transformation and transition of the entire socio-economical and political system. Depending on the countries considered, this inevitable process somewhere happened "on a peaceful way", but there were cases undertaking radical methods, even wars. Unlike the countries of Central and South-East Europe, which have chosen the process of transformation and transition by reasonable methods of agreement as a solution, in the countries of former Yugoslavia this process (except Montenegro and Macedonia) is managed by war. Therefore till present day it cannot be said that normal flows of stabilisation are in question, even though almost 20 years have passed. Before Kosovo (later Republic of Kosovo) could join these changes, there was one more obstacle. The process of transition should have been preceded by a process of transformation and to this process (by some logical order of processes) should have preceded a process of forming a state, which lacked Kosovo. However, the process from the very beginning was reversed. Namely the process of Privatisation of Socially Enterprises preceded the forming of the country by UNMIK (United Nations Interim Administration Mission in Kosovo). The bureaucratic methods of UNMIK contributed to slow economic recovering of the country and there was a loss of time too. UNMIK has chosen the method of transforming the social property of Kosovo as a precondition of total transition and political system which later on shall be one of the main elements and will serve to proclaim independence of Republic of Kosovo. There always will be a theoretical observation as well as questions 'is it more useful and more productive, economically, at the very beginning, first to approach to the transformation and declaring independence and then transformation of the property.' As the Kosovo case by many things is sui generis, and as far as the process of privatisation of the social property is concerned (while this process is not yet started with the public-state property), is a process which tried to adapt to the given opportunities and the given time to Kosovo which earlier was unknown in the process of privatisation in the rest of the countries. This reversed flux of the process and the experimental process itself with the process of privatisation in Republic of Kosovo, as well as all its negative consequences which came out of that, bigger than the positive ones.*

Key words: *Property, Privatization, Transformation, Transition, Kosovo*

1. Procesi i privatizimit në Republikën e Kosovës – Konceptet teorike dhe filozofike të pronës, privatizimit dhe krahasimet e modeleve të privatizimit

Prona është e drejtë e trashëguar natyrore e njeriut. Ajo përmbushet që nga lindja e sojit njerëzor. Lidhjet e ndërsjella duhet vështruar në aspekte të përkatësisë dhe të marrëdhënieve të detyrueshme (obligative), përmes aktesh të këtilla ndërtohen marrëdhëniet e pronës e të

pronësisë. Që në krye të herës fëmijës së vogël i përket dhe është pronar i djepit të tij, ndërsa, po ashtu, ushqimi e pajisjet për mirëmbajtje, kushtëzojnë marrëdhënie të detyrueshme për mbikëqyrësit, përkatësisht prindërit, kësaj fëmijës i mundësohet qasja në pronën e trashëguar, por edhe detyrimi i ndërsjellë: fëmijë-prind. Nisur nga një qëndrim i tillë, njeriu që nga lindja edhe në aspektin pronësor nuk është “tabula rasa”. Kjo ka kuptim, ngase njeriu me vetë aktin e lindjes së tij është pronar në aspektin material, por edhe në qenësinë e përkatësisë intelektuale.

Filozofia e Hegelit për të drejtën natyrore, përtrollitet në analizën e të kuptuarit të teorisë dhe zbatimit të filozofisë, e cila do t’i shërbente aspekteve praktike të së drejtës natyrore. Ajo nisimë ngërthen në vete filozofinë e pronësisë, përkatësisht filozofinë e pronës (S.Selmanaj, 1996). Qasja ndaj një mënyre të tillë ka të bëjë me aspektin juridik. Mirëpo, prona ka karakter përmasash, si nga këndvështrimet ekonomike, sociologjike, intelektuale dhe, në më shumë tërësi të tjera, nga të cilat shtrihet shumësia konceptuale e pronës. Kur flitet për pronën, për nevojën e hulumtimit tonë, kjo duhet vështruar nga aspekti ekonomik. Këtu kemi të bëjmë me marrëdhënie pronësore, të drejtat dhe obligimet, që rrjedhin nga pasja (posedimi) dhe krijimi i saj. Nga kjo qenësi rrjedh, se prona ka karakter natyror, ashtu sikurse vetë njeriu. Ekzistenca e njeriut nuk është e mundur pa krijimin e marrëdhënies prodhuese, para së gjithash, në vartësi të ndërsjellë: natyrë-njeri; si dhe ndërtimi i lidhshmërive tjera, të cilat kushtëzohen gjatë realizimit të nevojave jetësore të njeriut. Dinamika e këtij procesi lëviz ndërmjet premisë: ti të kesh, ata të kenë dhe gjithsecilit t’i takojë gjithçka, sepse prona iu takon të gjithëve. Një libër i mirë, edhe pse është pronë e autorit, ai njëkohësisht i takon dhe njerëzimit, në qoftë se i tejkalon vlerat individuale dhe kombëtare, ai bëhet pronë universale.

Çështje më vete janë format e krijimit të pronës. Kryesisht janë dy forma:

1. Në formë natyrore, prona intelektuale dhe materiale, të cilat mund të krijohen gjatë vitalitetit të jetës së njeriut. Kjo nënkupton pronën, që është krijuar përmes punës dhe trashëgimisë.
2. Në formë të dhunshme, përmes ligjit të forcës, nënkuptohet përvetësimi i pasurisë dhe pronës. Forma e dhunshme dhe zbatimi i forcës për përvetësimin e saj, nga ata të cilëve ajo më herët iu përkiste, sjell ndërlikime dhe trauma individuale e shoqërore. Një formë e tillë e përvetësimit vjen në shprehje edhe në kushtet e monopolit a të monopolizimit.

Derisa në fillim të lindjes së njerëzimit, format e pronës kishin karakter hapësinor për krijimin dhe mbajtjen gjallë të jetës, dhe ishin të shprehura me zbatimin e dhunës (ruajtja e ushqimit dhe hapësira e jetesës). Në sistemin feudal krijohen mundësitë e përvetësimit të pronës, pronën mbi pasuritë materiale, njëherësh dhe nënshtrimin ose robërimin e njeriut. Më vonë, kjo formë e pronës përcaktohet dhe merr karakter formal në sistemet ekonomike. Në bazë të interpretimit të së drejtës romake, prona ka kuptim edhe të mundësisë së kontrollit, që ka karakter të pushtetit ndaj sendeve nga ana e individit a institucionit, duke pasur mundësi të marrjes së vendimeve dhe përdorimit të tyre. Mbi këtë rend, prona është institucioni më i rëndësishëm i së drejtës, sepse shkalla dhe zhvillimi i qarkullimit, të drejtat e detyrimeve varen nga prona. Romakët pronën e quanin proprietas ose dominum, terma që kanë lindur vonë, në shekullin e parë (p.e.r). Nga këto shprehje e ka prejardhjen shprehja e fjalës ose kuptimit (nacionit) pronë (nga proprietas).

Romakët pronën e emërtuan proprietas. Ndonëse, kjo shprehje është paksa e çuditshme, megjithatë paraqet një nga të arriturat e romakëve në historinë e së Drejtës Botërore. Sipas hulumtimeve populj e vjetër, përfshirë dhe grekët, me gjuhën e tyre mjaft të përparuar nuk kanë ndonjë term gjithëpërfshirës, që do të bënte diferencimin në mes potencialit natyror dhe material, me të cilin ngërthehet individi, bashkësia a shteti. Mirëpo, kjo nuk do të thotë se

ata nuk e kanë pasur të qartë se çka është prona. Ajo ekziston, por u kishte munguar tërësia e rumbullakimit të kuptimit të fjalës pronë.

Ekzistojnë dy lloje të pronës: kolektive dhe individuale.

Prona kolektive - Ekziston që nga komuniteti i parë, sistemin skllavopronar, feudal, socialist, si dhe ai kapitalist, në të cilin paraqiten më shumë titullarë pronësorë. Vështruar nga aspekti i krijimit të pronës, atëherë arrihet në përfundim, se llojet e saj janë aq sa janë mënyrat e bërjes së pronës. Te prona kolektive paraqitet më shumë se një titullar. Të drejtat që i kanë pronarët përfshijnë jo vetëm ato që kanë të bëjnë me pronën, por dhe të tillat që nuk kanë karakter pronësor. Marrëdhëniet ndaj gjërave dhe sendeve ndërlidhen me raportin e pushtetit ndaj njerëzve, politikës, ekonomisë etj.

Prona individuale ose private - Kjo formë e pronës ka vetëm një titullar me të drejta ekskluzive ndaj sendeve, por jo të atyre që kanë karakter politik. Mirëpo, pronësia ndaj kësaj prone, varësisht nga forma e shfrytëzimit të saj, pronarit mund t'i sjellë privilegje si në aspektin ekonomik, social, edhe politik.

Sipas Historisë së të Drejtës Romake mund të vërehen katër periudha të zhvillimit pronësor:

1. Periudha e hershme paraqet mbetje të pronës kolektive;
2. Familja paraqet formë të pronës kalimtare;
3. Familja kognate pronën klasike skllavopronare;
4. Elementet e pronës feudale paraqesin shprehje të gërshetimit të pronës private dhe asaj të sundimitarit.

Shpjegimet e lart pohuara dhe që kanë të bëjnë me çështjen e pronës, do të na japin në vazhdim të kësaj qasjeje drejtimin përkritazi procesit të privatizimit. Këtu, në radhë të parë, kemi të bëjmë me ndërrimin e titullarit të pronës. Shqyrtimi i pronës në sistemet ekonomike, do të na mundësojë të kuptuarit e saj në aspektet e pronësisë ndaj mjeteve të prodhimit. Kjo rrethanë paraqet bazën shoqërore dhe ekonomike të dominimit. Në bazë të kësaj, do të mund të jepet edhe një përkufizim (jo gjithëpërfshirës) i asaj që quhet pronë.

Pra, ajo nuk paraqet gjë tjetër përpos një "të drejtë të një njeriu apo grupimi të caktuar njerëzish, për zbatimin e vendimeve lidhur me shfrytëzimin e objekteve pronësore" (S.Selmanaj, 1996). Pronësia është një institut i lashtë juridik, ajo ka lindur me lindjen e së drejtës. Pronësia respektivisht e drejta e pronësisë, paraqet njërin ndër institutet juridike më të rëndësishme të së drejtës civile në përgjithësi, përkatësisht, institutin juridik më të rëndësishëm të së drejtës sendore, në veçanti. Rëndësia e saj shprehet me faktin, se ajo është objekt rregullimi, dhe mbrohet jo vetëm në aspektin ligjor, por edhe kushtetues e ndërkombëtar. Kështu, e drejta e pronësisë gëzon mbrojtje në aspektin nacional e ndërkombëtar. E drejta e pronësisë është kategori kushtetuese. Me Kushtetutën e Republikës së Kosovës garantohej e Drejta e Pronësisë, në nenin 121, paragrafi 1, 2, 3. Në rrafshin ndërkombëtar: E drejta e Pronësisë garantohej me Deklaratën Universale për të Drejtat e Njeriut, të vitit 1948 dhe me Konventën Evropiane për Mbrojtjen e të Drejtave dhe Lirive Themelore të Njeriut me Protokollin e saj.

Protokolli nr. 1 garanton të drejtën në pronë dhe thotë: "...çdo person juridik apo fizik ka të drejtë në gëzimin e pronës së vet. Askush nuk mund të tjetërsohet nga prona e tij, përpos për interesin publik dhe sipas kushteve të përcaktuara me ligje të së drejtës ndërkombëtare" (Aida Grgić, Zvonimir Mataga, Matija Longar, Ana Vilfan 2007). Në bazë të Konventës Evropiane për Mbrojtjen e të Drejtave dhe Lirive Themelore të Njeriut, me rastin e hartimit të saj, shtetet nuk kanë mundur të kenë marrëveshje lidhur me mbrojtjen e pronës. Formulimi i miratuar kufizon të drejtat ndaj pronës dhe në një masë të madhe, i jep shtetit të drejtën që të ndikojë në këtë të drejtë.

Nga ky rregull vërehen tri lloje të drejtash që konsistojnë në të drejtën e gëzimit të pronës:

1. E drejta për kontroll;
2. E drejta për përvetësim të rezultateve që janë realizuar në bazë të objektit të pronës;
3. E drejta për tjetërsim, duke kushtëzuar të drejtën për bartje të pronës te të tjerët.

Me këtë rend të së drejtës, prona trajtohet si tërësi e të drejtave. Nëse këto të drejta përkohësisht iniciohen te pronari, ose te një grup pronarësh, ata shndërrohen në pronarë (J.Bajec, L.Joksimoviq). Këto të drejta ndaj pronës, vlerësohen si bazë themelore për përcaktimin e pozicionit dominues gjatë procesit të riprodhimit. Gjatë krijimit të pronës materiale, titullarët e saj janë, para së gjithash, pronarë të mjeteve të prodhimit. Nga ky rend, e drejta rrjedh kushtimisht edhe tek format e llojet e pronës.

Prona private

Sipas klasifikimit tradicional, në mënyrën kapitaliste të prodhimit mbizotëron prona private ndaj mjeteve të prodhimit. Në sistemet e llojit etatist mbizotëron prona shtetërore ndaj mjeteve të prodhimit, përdërisa, në sistemin vetëqeverisës mbizotëronte prona shoqërore. Prona private është pronë e individit ose korporatës. Në sistemet që e njohin këtë formë të pronës, pronari ka të drejta pronësore, me ç'rast ekziston sistemi i mbrojtjes dhe kufizimet që lidhen me shfrytëzimin e saj.

Për konceptin e pronës nuk ekziston ndonjë përkufizim i pranuar në pikëpamje të përgjithshme. Ngjashëm me konceptet tjera, rëndësia e këtij koncepti nuk është e njëjtë për të gjithë. Shkencat e ndryshme, si: ekonomia, drejtësia, sociologjia, antropologjia etj., e përkufizojnë këtë koncept në forma të ndryshme, të përshtatshme për nevojat e studimit vetjak. Në pamjen më të gjerë, prona ka karakter që paraqet “diçka personale” të dikujt, dhe paraqet lidhjet në mes objektit (të mirave) për të cilat individit pretendon se janë të tija. Në shkencat shoqërore kjo logjikë ka karakter, si “tërësi e të drejtave dhe obligimeve”. Në këtë kontest, prona nuk është në marrëdhënie mes individëve dhe sendeve, por në relacione mes individëve e sendeve ose objekteve. Kuptimi bashkëkohor i pronës këtë çështje e vështron, si çështje që ka të bëjë me pronën personale. Këtu individit trajtohet si person fizik, ndërsa grupet e këtylla mund të kenë karakter të korporatave. Ky koncept dallon të mirat publike (si ajri, resurset tokësore, etj.), që në shumicën e rasteve drejtohen nga qeveritë e vendeve të ndryshme, megjithatë parimisht mund të jenë burime të shfrytëzueshme për të gjithë. Po ashtu, ekziston edhe prona e përbashkët, që në të shumtën e rasteve i përket bashkësive më të vogla (bashkësive lokale).

Prona private është mjaft e lashtë, këtë dëshmi e gjejmë edhe në sistemet më të hershme, ku pronari e përdorë dhe realizon interesin e tij, si rezultat i pronësisë. Të drejtat pronësore të tashme u zhvilluan, sipas idesë që prona private është e rëndësishme dhe vlerë e përgjithshme, është gjenerator i zhvillimit ekonomik. Me pronësi shpesh kuptohet tërësia e të drejtave që garantojnë pavarësinë, përkritazi me të. Kjo pavarësi përkufizohet si “e drejtë e patjetërsueshme për shtrirje të autoritetit”, posaçërisht në marrëdhënie me pronën. Le të kuptohet se e drejta ndaj pronësisë nuk do të thotë edhe pavarësi, në të vërtetë ekziston kufizimi ndaj pronësisë. Thënia se “kjo është pronë e imja dhe mund të bëjë çfarë të dua me të” nuk paraqet një koncept modern ndaj të drejtës pronësore. Tradicionalisht të drejtat dhe detyrimet ngërthehen në:

1. kontrollin e përdorimit të pronës;
2. dobite nga shfrytëzimi i saj;
3. ndërrimi ose shitja e pronës;
4. të drejtën e patjetërsueshme ndaj pronës.

Sistemet ligjore kanë evoluar në drejtim të kontroleve lidhur me të drejtat, përdorimin, operimin, ndarjen ose shitjen, që kushtëzohen me pronën dhe pronësinë. Prona private, si një formë e sistemit kapitalist të prodhimit, përfaqëson një grup të drejtash, me të cilat shoqëria obligon pronarët, grupet, individët dhe shoqatat e ndryshme, për kujdesin dhe racionalizimin e përdorimit të këtyre pronave. Pronari ka të drejtë që ta shfrytëzojë dhe gëzojë pronën e tij sipas ligjeve të përcaktuara.

Pronarët mund të hyjnë në transaksione të ndryshme, me qëllim të afarizmit sa më fitimprurës. Ndërmjetësues në këto çështje gjithsesi është ligji, që kërkon zbatimin e tij. Kjo do të thotë, se shteti është i obliguar për mbrojtjen e pronës private dhe të pronarëve, kurse pronarët janë të detyruar të përbushin detyrimet, që rrjedhin nga pasja e pronës në formë të tatimeve dhe formave të tjera të përcaktuara me ligj. Të tëra këto detyrime të ndërsjella mundësojnë zhvillimin ekonomik, akumulimin dhe paraqesin shprehje të qytetëruara.

Prona shtetërore

Ky lloj i pronës është karakteristikë për vendet me rregullim shoqëror dhe politik socialist. Ajo trajtohet si pronë e përgjithshme popullore, ndërsa atë e qeveris shteti përmes organeve të veta. Rezultatet e prodhimit në bazë të kësaj forme pronësore i përvetëson shteti, që me anë të sistemit centralist të planifikimit vendos, edhe për shpërndarjen e të mirave materiale e mjeteve të prodhimit. Në këtë fakt qëndron fuqia dhe dobësia e shtetit. Nga njëra anë shteti ka fuqinë e përvetësimit të rezultateve, kurse, në anën tjetër bën shpërndarjen jo të barabartë të tyre.

Një nga pyetjet, që për një kohë të gjatë është shtruar në qarqet shkencore ishte, se cila formë e pronës është më e efikase; ajo private apo ajo shtetërore? Diskutimet përkritazi me këtë çështje kanë vijuar përgjatë një shekulli. Historia deri tash ka dëshmuar, se vetëm prona private është themeli i vetëm i shëndosh i zhvillimit ekonomik. Për këtë arsye, sistemet të cilat mbështeteshin në pronën shtetërore dhe atë shoqërore, ngadalë janë duke u shuar pothuajse tërësisht. Teoria bashkëkohore ekonomike vlerëson, se prona shtetërore është njësoj e efikase, nëse plotësohen parakushtet mbi tregun e përkryer, informatat e plota dhe marrëveshjet korrekte dhe të përkryera.

Argumentet klasike në favor të pronës shtetërore janë ato, të cilat kanë të bëjnë me dobësitë e tregut, respektivisht, kur rrënohet konkurrenca e përkryer në degët nga të cilat vjen, deri te rënia e shpenzimeve mesatare, dhe kjo pastaj sjell krijimin e monopoleve. Pasi që monopolet janë në pronësi private, që paraqet përvojë jo të mirë, është më e drejtë që kjo ndërmarrje të jetë në pronësi shtetërore, duke paragjykuar se shteti është qëllim mirë për popullin e vet. Kështu arrihet deri te konstatimi, se shumë ndërmarrje ishin nacionalizuar dhe kishin kaluar në monopole të shtetit, pas Luftës së Dytë Botërore. Ky argument në favor të pronës shtetërore, me kalimin e kohës u zbeh dhe në fund u zhduk. Kjo ndodhi me rastin e proceseve zgjedhore, duke vërtetuar qëllimet e mira të shtetit, të politikës së dalë nga zgjedhjet, por konstatimi nuk ishte i saktë. Këtë e vërteton e dhëna e hapjes së tregjeve vendore ndaj konkurrencës në nivel global, kurse një hapje e tillë nuk lejonte të përvidheshin gabime në nivel të tregjeve vendore, dhe të zvogëlonte rolin e shteteve që ishin zotëruese në këto tregje.

Nga konstatimet e mësipërme, shteti përmes pronësisë dhe instrumenteve të tjera arrinte të përvetësonte rezultatet e prodhimit, dhe pastaj përmes buxhetit shtetëror të mbulonte humbjet, deri sa mbetjet t'i shpërndante përmes fondeve investuese. Pronën shtetërore e zotëron shteti në emër të popullit, përmes punonjësve publikë. Në krye të ndërmarrjeve dhe të organeve vendoseshin drejtorët në mënyrë centraliste dhe shtetërore. Mirëpo, nga presioni i kohës, në kushtet e tregut bashkëkohor, shtetet me rregullim socialist filluan të lëshojnë pe në aspektin e kontrollit.

Në vendet socialiste përpos pronës shtetërore, e cila ka karakter popullor, ekziston edhe prona kooperativiste dhe ajo individuale, e cila kryesisht shtrihet në fushën e bujqësisë dhe formave të ndryshme me karakter zejtar. Kooperativat kanë karakter grupor. Kjo formë e pronësisë karakterizohet me paqëndrueshmëri dhe ka karakter të përkohshëm. Prona shtetërore në bllokun e vendeve socialiste kryesisht është krijuar, si rezultat i konfiskimit të pasurisë nga titullarët e mëhershëm, në emër të nacionalizimit, eksproprijimit etj., me qëllim që, ajo të shpallet si pronë popullore, ku shteti luante rolin qendror në drejtimin dhe shfrytëzimin e saj.

Përvojat për sa i përket pronës shtetërore ishin të pavolitshme. Ndërmarrjet shtetërore kryesisht funksiononin jo nga të priturat e planifikuara. Ato i sillnin dëm arkës shtetërore dhe konsumatorit. Qeverisja jo e mirë dhe nënshtruar diktateve politike, organizimi joefikas, numri i madh i punëtorëve joproduktivë, teknologjia e vjetruar, pamundësia konkurruese, ndihma e vazhdueshme nga shteti etj., do të jenë faktorë të pamundësisë së ekzistencës së ndërmarrjeve të tilla, ndaj dhe të një forme të tillë pronësore.

Prona shoqërore

Prona shoqërore (Isa Mulaj 2006) është kategori relativisht e re e të drejtave pronësore, ndaj dhe qasjet analitike përkitazi asaj, janë relativisht të reja. Duke përfillur faktin e kësaj kategorie të pronës, që është zbatuar (aplikuar) në ish-Jugosllavi gjatë viteve të pesëdhjeta, teoricienët për këtë formë të pronës kanë rezultuar, se ajo nuk mund të përfaqësojë teori të kënaqshme, dhe si e tillë, individit shpronësohet në formë të plotë nga struktura pronësore. Përkundrazi këtij përkufizimi të pronës shoqërore, ekzistojnë qasje të ndryshme. Disa teoricienë pronën shoqërore e konsiderojnë si pronë e bashkësisë së gjerë (jo e shtetit) e bashkësisë së qytetarëve. Me këtë vlerësohet, se të gjithë qytetarët janë bashkëpronarë, dhe nga kjo rrjedh interesimi për rritje e zhvillim ekonomik. Prona shoqërore lindi si pasardhëse e pronës shtetërore në ish-Jugosllavi, gjatë vënies në jetë të një sistemi të panjohur dhe unik në botë, si “sistemi socialist vetëqeverisës”. Shikuar historikisht, kjo formë e pronës daton nga koha e ndërprerjes së marrëdhënies të Jugosllavisë me Rusinë, atëbotë kur prona shtetërore zëvendësohej me pronën shoqërore. Prona publike edhe tutje mbajti karakterin e pronës shtetërore, pronar i së cilës është shteti, kurse te prona shoqërore pronari mbetet i pa definuar (Augestad Knudsen, 2012). Këtë formë të pronësisë, edhe pse e pa përkufizuar plotësisht, pushteti i Jugosllavisë Federative, përmes “vetëqeverisjes” bëri përpjekje që ta ngrinte në shkallë të përsosjes dhe t'i jepte formë të qartë.

Në bazë të Kushtetutës së vitit 1974, të Republikës Socialiste Federative të Jugosllavisë dhe Ligjit të Punës së Bashkuar, në ndërmarrjet shoqërore zbatohen dy lloj të drejtash dhe marrëdhëniesh pronësore:

1. e drejta për punë me mjete shoqërore;
2. e drejta e pasjes së mjeteve shoqërore.

Bartësit e së drejtës, sipas rrethanës së parë, ishin punëtorët pjesëmarrës në “punën e bashkuar”, përderisa bartës të çështjes së dytë, ishin personat juridikë. E drejta e parë, sipas natyrës është e drejtë jo pronësore, dhe shprehet si e drejtë vetëqeverisëse e punëtorëve, me mjete në pronësi shoqërore, ndërsa forma e dytë ruajti formën e vetë pronësore.

Marrëdhëniet pronësore ishin dy llojesh:

1. ndërmarrjet në vete ishin objekt i pronësisë, që përmes akteve të veta përvetësonin dhe bartnin pronën në persona të tjerë;

2. themeluesit e ndërmarrjes qenë kreditorë rezidentë, që përvetësonin fitimin neto të ndërmarrjes, merrnin pjesë në shpërndarjen e fitimit, bënin kontrollin ndaj ndërmarrjes, dhe sipas nevojës bënin mbulimin e humbjeve. E tërë rrethana, në sistemet ekonomike ku prona shoqërore paraqitet si mbizotëruese, punëtorët kanë të drejtë të qeverisin ndërmarrjet e tyre dhe të marrin pjesë në shpërndarjen e fitimit, mirëpo ata nuk do të jenë kreditorë rezidentë të ndërmarrjes. Me këtë rast shteti paraqitet si kreditor.

Mbi këtë bazë, në asnjë moment nuk kontestohet pronari, dhe nga ana tjetër ai përsëri është i pa qartë dhe i papërcaktuar. Kështu bëhet e ditur, se gjendja e pronës paraqitet si mjaft e ndërlikuar, sepse në të njëjtën kohë pronarë paraqiten “të gjithë dhe askush”, asisoj të shpërndarë “çdo kund dhe askund”. Konstatimi tjetër që mund të shtohet këtu, është forma e pronës, që para së gjithash, kishte karakter politik, kurse në masë fare të vogël atë ekonomik. E tëra kjo ndodhte, me qëllimin e ruajtjes së “qetësisë sociale”, që më vonë u dëshmuua se në aspektin politik, social, ekonomik, etik etj. ishte plotësisht e paqëndrueshme. Ritmet e kohës parashtruan domosdoshmërinë e ndryshimeve strukturore. Këto ndryshime mund të bëheshin vetëm përmes procesit të transformimit dhe privatizimit, pastaj do të pasojë procesi i kapërcyellit (tranzicionit), si përbërës që do të sillte ndryshime rrënjësore në çdo sferë.

2. Analiza teorike e procesit të privatizimit në disa vende të Evropës Juglindore dhe të ish-Jugosllavisë

Ndarja ekonomike dhe politike mes vendeve të Evropës deri në ditët e sotme, është një nga pengesat, e cila mbajti të ngufatur një potencial të madh, para së gjithash ekonomik, i cili do të mund të krijonte një mirëqenie për popullatën mbi 500 milionëshe të saj. Një lirim i tillë, përpos si element i brendshëm, do të ndikonte edhe në paritetin ndaj vendeve tej oqeanike. Krijimi i Unionit Evropian kërkonte, para së gjithash, krijimin e tregut të përbashkët, i cili do të ishte i bazuar në pluralizmin e pronës dhe demokratizimin e shoqërisë, si faktor i zhvillimit të përgjithshëm. Fundi i shekullit të kaluar për vendet e Evropës në përgjithësi, dhe për ato të Evropës Juglindore, në veçanti, ishte një kthesë e madhe për kërkimin formave të mëtejme të zhvillimit ekonomik. Kjo rrethanë kërkonte në radhë të parë, zbatimin (aplikimin) e reformave në të gjitha poret e shoqërisë dhe të shteteve, që do të përballen me dukurinë e privatizimit.

Marrëdhëniet që kanë të bëjnë me rrethanat dhe lidhen me pronën, kërkojnë domosdoshmërinë e mënyrës së prodhimit, menaxhimit, organizimit, me një fjalë, ndryshimin e mënyrës së jetesës. Një nga ndryshimet, me përbërës themelorë, kërkohej të bëhej privatizimi i pronës shtetërore. Kjo rrethanë i paraprin shumësisë (pluralizmit) së pronës, kurse çështja e demokratizimit të shoqërisë i përket sferës politike.

Privatizimi në vendet e Evropës Lindore ka karakter shumëdimensional. Ai në radhë të parë përfshin ri-përkufizimin e së drejtave pronësore, andaj, dhe të ndërmarrjeve. Privatizim do të thotë, rikrijim, ri-funksionalizim i institucioneve të një sistemi të tregut financiar, qeverisje e korporatave nga ana e menaxherëve, e pronësisë, kapitalit, bursave, dhe shumëllojshmëri financiare si: fondet e pensione, fondet e përbashkëta, trustet e investimeve etj. (David Lipton-Jeffrey Sachs, 1990) Qasja ndaj këtij procesi kërkon, së pari, rregulla ligjore, pastaj, krijimin e institucioneve, që do të merreshin me zbatimin efikas të tyre. Për krijimin e ambientit ligjor të privatizimit të pronës shtetërore në mënyrë radikale, duhet të ndërrohet legjislacioni përkatës në fushën e financave. Sipas rregullave zbatohet tërësia e ligjeve, me të cilat rregullohet

krijimi i ndërmarrjeve të reja, likuidimi i tyre, letrat me vlerë, konkurrenca, tatimet, standardet e kontabilitetit etj. Dy nga mënyrat thelbësore që i parashtrihen procesit janë:

1. Procesi i shpejtë i privatizimit (proces i përmasave të gjera)
2. Ritmi gradual (ngritje shkallore)

Në kornizat e këtyre dy mënyrave gjenden të gjitha metodat e privatizimit. Procesi i privatizimit në vendet e Evropës Juglindore (EJL) dhe ato të Evropës Qendrore e Lindore (EQL) identifikoi dy rrethana kryesore:

1. Së pari, për kapërcimin e mangësive të sistemit socialist duhej të ndodhte procesi i përshpejtimit të privatizimit masiv dhe kalimi në ritmet e ekonomisë së tregut dhe,
2. Së dyti, privatizimi i shpejtë të ndikojë në çështje të punësimit (Joseph M. Dogget).

Mënyra e dytë, shkaktoi shkurtime masive të vendeve të punës. Konkretisht, disa vende u përcaktuan për procesin masiv të privatizimit, që iu mundësoi shtresave të gjera të shoqërisë të jenë pjesëmarrëse në kapitalin e përgjithshëm shtetëror, dhe zvogëlimin e mbizotërimit që e kishte deri në këtë periudhë. Debatet mes teoricienëve të ndryshëm lidhur me procesin e privatizimit në EJL, kanë të bëjnë me ritmin e realizimit të një strategjie sa më efektive. Disa autorë mendojnë se përfitimet e mundshme nga procesi i privatizimit janë aq të mëdha, sa që procesi duhet të përshpejtohet për aq sa është e mundur.

Ithtarët e privatizimit të shpejtë (Stanley Fischer, 1991) theksojnë, domosdoshmërinë e privatizimit të përshpejtuar. Kështu, firmat e vogla duhet të privatizohen në formë të njëhershme, ndoshta me një formë të financimit nga shteti. Firmat e mëdha duhet të shndërrohen në korporata, me qëllim që sa më shpejt të dalin nga korniza mbikëqyrëse e ministrive përkatëse dhe të vihen nën administrimin e këshillave, (bordeve), që kështu të bëjnë shpërndarja e aksioneve. Përmes procesit të privatizimit arrihet deri te ndryshimi i pronarit të kapitalit. Ai kapital humb karakterin administrativ të pronës (V.Vukotic 1993). Privatizimi paraqitet si pjesë e tranzicionit ekonomik, me të cilin kuptojmë procesin e bartjes së planifikimit centralist administrativ në atë të ekonomisë së tregut, që paraqitet si proces aktual në të gjitha vendet post-socialiste.

Krijimi i korporatave paraqitet si hap i parë i procesit të privatizimit. Me rastin e krijimit të tyre zbatohet mënyrë e re e qeverisjes, si për shembull, në Poloni. Nga përvoja polake mësuam se si arrihej deri te kombinimi i qeverisjes së këshillave të punëtorëve me sindikatat. Privatizimi i ndërmarrjeve të vogla, që kanë të bëjnë me shërbime dhe tregti, shiten sipas modelit me “likuidim”, (shitja e të gjithë pasurisë së ndërmarrjes), kur nuk vjen deri te krijimi i korporatave (V.Vukotic 1993). Megjithatë, varësisht nga shtetet, themelimit të korporatave dhe funksionimit të tyre i jepet karakter dhe qasje e ndryshme, si:

- Në Rusi, me dekret të Presidentit (viti 1992) u zbatua largimi nga koncepti i privatizimit “për çdo ndërmarrje veç e veç”. Ky model i aplikuar i transformimit me detyrim, (hyrja në korporata) e të gjitha ndërmarrjeve shtetërore, me më shumë se një mijë të punësuar, ose pasuri me mbi 50 milion rubla, (përpos në ato ndërmarrje ku është i ndaluar procesi i privatizimit).
- Në Bullgari (1992) procesi i krijimit të korporatave vihet në kompetenca të Këshillit të Ministrave. Këto kompetenca mund t’i barte në ministritë përkatëse (për ndërmarrje, të cilat kanë vlerën kontabël më të vogël se 10 milion leva).
- Në Hungari për transformimin e pjesës më të madhe të ndërmarrjeve në korporata, kërkohej leje nga Agjencia e Privatizimit, kushtimisht, që në ato ndërmarrje ku ekzistonin këshillat e punëtorëve të lypej edhe leja e tyre me dy të tretat (2/3) e votave.

- Në Poloni, Ligji për Privatizimin (1990) për transformimin e ndërmarrjeve në shoqëri aksionare (korporata) vendosej sipas rregullores së Ministrisë për Privatizimin, sipas parimit: “ndërmarrje pas ndërmarrje”, sipas kërkesës themelore të drejtorit dhe këshillit të punëtorëve. Ngjashëm paraqitet gjendja edhe në vende të tjera. Në këtë diskurs nuk do të parashtrohej pyetja e krijimit të shoqërive aksionare për ndërmarrjet, por përfillen vlerat e resurseve, të burimeve të tyre që kanë një vlerë të lartë, të përcaktuar sipas rregullave dhe ligjeve të atyre vendeve, mirëpo, njëkohësisht kërkohet dhe çfarë do të jetë karakteri i tyre, veprimtaria, organizimi dhe mënyra e qeverisjes.
- Sllovenia, për dallim nga vendet e tjera të ish-Jugosllavisë, procesit të privatizimit iu qas në mënyrë më të organizuar. Kështu, Janez Sustresic, (2001), drejtor i Zyrës për Çështje Makroekonomike (Slloveni) konsideronte, se njëra nga anët më të mira të Ligjit mbi Privatizimin është shkollimi i revizorëve për vlerësimin e pronës shoqërore. Kur bëhet fjalë për transparencën e procesit konsiderohet se është arritur maksimumi dhe se nuk janë regjistruar probleme të theksuara. Tash në Slloveni dihen të gjithë pronarët, dhe në këto shënime kanë qasje të gjithë.
- Procesi i privatizimit në Shqipëri paraqitet me koloritin e vet, duke provuar që t'i përshtatet nevojave aktuale të vendit. Metoda e privatizimit që u përdor në Shqipëri, u bazua kryesisht prej blerjeve nga brenda (punëtor dhe drejtues) të ndërmarrjeve, dhe rezultoi me një strukturë mjaft të shpërndarë pronësie (Fatmir Mema), mungoi plotësisht angazhimi i institucioneve financiare në këtë proces. Mungesa e fondeve të investimit në këtë proces, që mund të angazhoheshin në emër të individëve të veçantë për monitorimin e drejtimit dhe për të ndikuar në procesin e vendimmarrjes, i zhveshi këta individë nga ky shërbim i specializuar. Një situatë kjo e Shqipërisë krejt ndryshe, nga ato që do të ndodhni në republikat Çeke e Sllovaqe dhe në Poloni.
- Hyrja (inkorporimi) në rrjedha demokratike dhe krijimi i tregut financiar janë përbërës që iu paraprin shumësia (pluralizmi) e pronës, në këtë mënyrë u zhvillua dhe vetë procesi i privatizimit. Të lidhur ngushtë me metodën e privatizimit, secili vend ka para vetes detyra të rëndësishme për zhvillimin e tregjeve të letrave me vlerë (Shyqeri Llaci 2010). Bursa e Tiranës ende nuk ka filluar funksionimin, pavarësisht, se hapja e saj është miratuar qysh në vitin 1996. Nga kjo rrjedh përfundimi, se në cilën periudhë të zhvillimit është procesi i privatizimit në Shqipëri.
- Procesi i privatizimit në Shqipëri duhej të kishte karakter të një projekti, i cili do të krijonte mirëqenie. Kjo do të mundësonte krijimin e fondeve publike, të cilat duhej të orientoheshin në tri drejtime (Ardian Civici, 2010): 1. garantimi dhe rritja e punësimit, 2. mbështetja e kërkesave të brendshme, 3. politika sociale ndaj shtresave të varfra dhe atyre në rrezik.
- Konstatimet që lidhen me procesin e privatizimit në Shqipëri do të mund të përmbledheshin, se ai u zhvillua në kushte të veçanta, që i ofroi koha dhe shteti, duke ngërthyer dilemat se ai u zhvillua në mënyrën më të mirë të mundshme. Sidoqoftë, procesi u soll në korniza të privatizimeve të zhvilluara në vendet e EJJL.

Përqendrimi ekonomik i privatizimit të zgjeruar, që u zhvillua në vendet e EJJL ka të bëjë me strukturën e pronësisë në drejtim të rritjes së prodhimit dhe veprimtarive shërbëse. Shumësia (pluralizmi) e pronës, me qëllim të realizimit të pronës private, ofron mundësinë e qeverisjes me anë të proceseve, përmes rolit të marrjes së vendimeve frytdhënëse. Ndonëse ka mjaft elemente të përbashkët, procesi i privatizimit masiv mes shteteve të ndryshme, megjithatë është zbatuar në harmoni me interesat e shteteve dhe të shoqërisë përkatëse. Kështu, procesi

i privatizimit masiv ka të përbashkëtat dhe dallimet ndërmjet shteteve, si: Polonia, Çekia, Sllovakia, Rumania, Bullgaria, shtetet e ish-Jugosllavisë etj., mirëpo efektet e pronës janë të ndryshme. Nga shënimet e mësipërme arrihet në përfundimin, se procesi i privatizimit ishte mjaft i suksesshëm në Çeki, Sllovaki, Hungari dhe vende të tjera, që pasojnë në pikëpamje të profitabilitetit të ndërmarrjeve të reja të krijuara, pas së gatshme, pagesat e të ardhurave personale, pagesa e borxheve etj. Të pakta janë ato vende të cilat e karakterizuan procesin e privatizimit, si proces transparent dhe “të pastër”. Efektet e tij ndryshuan nga vendi në vend, duke krijuar parakushte të ndryshme drejt bashkimit (inkorporimit) në rrjedha globale dhe demokratike

3. Modelet, krabasimet, mundësitë dhe përvojat nga vendet tjera, për zbatimin e procesit të privatizimit në rastin e Kosovës

Modelet e zbatuara të procesit të privatizimit në Kosovë nuk janë të njëjta, as për nga forma e përmbajtja, krahasuar me ato të zbatuara (aplikuara) në vendet e tjera. Të gjitha modelet e zbatuara në vendet e EJJL u krijuan në kushte, të cilat qenësisht dallojnë nga ato që u zbatuan në Kosovë. E përbashkëta këtyre shteteve është, se ato shërbejnë për transformimin e pronës nga ajo shtetërore (në rastin e Kosovës prona është shoqërore), në pronë private, që shërben si pikënisje drejt orientimit të rrjedhave bashkëkohore dhe demokratike.

Modelet e procesit të privatizimit paraqesin themelin drejt transferimit të pronës. Ky proces, më pas, do të ndikojë në strukturën e përgjithshme ekonomike dhe politike të vendit. Deri sa vendet tjera të EJJL ishin në përfundim të procesit të privatizimit, ai në Kosovë ende nuk kishte filluar. Misioni Civil i Kombeve të Bashkuara në Kosovë, i quajtur UNMIK, i instaluar në Kosovë pas vitit 1999, përmes Departamentit për Tregti dhe Industri, në kuadër të shtyllës së katërt, që nga nisja e tij filloi hulumtimin e modeleve të aplikueshme të procesit të privatizimit. Pas katër vitesh vonesë (më 2003), përpjekjet filluan të japin rezultatet e para.

Modelet e mëhershme, të cilat ishin të aplikueshme në shtetet e ish-Jugosllavisë, tashmë u bënë të pa zbatueshme. Ngjashëm u mendua, se edhe modelet e zbatuara në vendet e EJJL janë të pa zbatueshme në rastin e Kosovës. Kështu, modeli i vauçerëve nuk mund të aplikohet, shkak i mungesës së statusit juridik të Kosovës. Po ashtu, mendohej se ky model më vonë mund të nxjerr në shesh probleme të shumta. Për këtë arsye kërkoheshin modele të tjera, që do t'i përgjigjeshin specifikave (veçantive) të Kosovës. Çështje e re doli se privatizimit duhej qasur nga dy aspekte:

1. Të shiten ndërmarrjet, kryesisht aktivi i tyre, derisa më vonë, përmes procesit të likuidimit të përmbillen kërkesat ndaj ndërmarrjes.
2. Pasuria në formë të tokës të jepet me qira, për periudhën kohore prej 99 vitesh. Kjo do të ndodh si pasojë e problemeve, përkitazi, dokumentacionit kadastral, sepse ai në masë të madhe ishte i dëmtuar ose ndodhej jashtë Kosovës.

UNMIK përmes AKM (Agjencia Kosovare e Mirëbesimit), procesin e privatizimit të Ndërmarrjeve Shoqërore në Kosovë, filloi ta realizojë përmes tri modeleve :

1. Modeli i spin-off të rregullt
2. Modeli i spin-off special
3. Modeli i shitjes përmes likuidimit.

Me kalimin e kohës, përfundimisht u vërtetua, se Procesi i Privatizimit të Ndërmarrjeve Shoqërore në Republikën e Kosovës nuk cilësohej si procesi i cili shoqërohej me sëmundje kronike. Ai ishte i sëmurë që nga lindja dhe nuk arriti dot të shërohet, as pas periudhës kohore prej 12 viteve.

Bibliografi

- Bashiota, N. (1998). *Ekonomia Politike*. Prishtinë.
- Canning, A., & Hare, P. (1996). *Political Economy of Privatization in Hungary*. Heriot-Watt University, Department of Economics. Centre for Economic Reform and Transformation.
- Civici, A. (2012). *Kriza financiare apo globale?* Tiranë: UET Press.
- Doggett, J. M. (n.d.). *Privatization on Central and Eastern Europe*. Marrë më Qershor 12, 2015, nga cog.kent.edu: https://www.google.al/search?q=Privatization+and+Central+and+Eastern+Europe+By+Joseph+M.+Doggett&coq=Privatization+and+Central+and+Eastern+Europe++By+Joseph+M.+Doggett&caqs=chrome..69i57&sourceid=chrome&es_sm=93&ie=UTF-8
- Fischer, S. (1991). *Privatization in East European Transformation*. NBER Working Paper No. 3703, 3.
- Grgić, A., Mataga, Z., Longar, M., & Vilfan, A. (2007). *Pravo na imovinu prema Evropskoj Konvenciji ljudskim pravima No.10*. Evropske Konvencije.
- Knudsen, R. A. (2010). *Privatization in Kosovo: The International Project 1999–2008*. Norwegian Institute of International Affairs (NUPI).
- Limani, M. (2003). *Makroekonomia Aplikative*. Prishtinë.
- Lipton, D., & Sachs, J. (1990). *Privatization in Eastern Europe: The Case of Poland*. *Brookings Papers on Economic Activity* 2, 294.
- Llaci, S., & Tabaku, J. (2010). *Qeverisja e Korporatave*. Tiranë: Albpaper.
- Mema, F., & Sallaku, S. (n.d.). *Privatizimi dhe efikasiteti i tij në Shqipëri*. Marrë më Qershor 12, 2015, nga Banka e Shqipërisë Web site: http://www.bankofalbania.org/web/pub/fatmirmema_134_1.pdf
- Mulaj, I. (2006). *Redefining Property Rights with Specific Reference to Social Ownership in Successor States of Former Yugoslavia: Did it Matter for Economic Efficiency?* *CEU Political Science Journal*, 2(3).
- United Nations. *Economic Commission for Europe*. (1992). *Legal aspects of privatization in industry*. Geneva: United Nations.
- Vukotić, V. (1993). *Privatizacija*, Institut društvenih nauka. Beograd.